

ADINI TARİHE YAZDIRMIŞ KADINLAR

WOMEN WENT DOWN HISTORY

Yahşihanım NESİROVA ¹¹ Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan

ÖZET

Bizim için her zaman değerli olan kadın, tarihin bütün sayfalarında kalıcı iz bırakmış, sevimli, cesur bir varlıktır. İlk çağlardan günümüze kadar sevgisi, sabrı, dayanıklılığı, azmi ve mükemmel düşüncesiyle insani değerlerin yaratılışında iz bırakan kadınlar, artık erkekler kadar sosyal ve siyasal faaliyetlerde de haklarından yararlanmaktalar. Makale, ünlü Türk araştırmacı, akademisyen, ilahiyatçı ve siyasetçi Bahriye Üçok'un "İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar" başlıklı çalışması temelinde hazırlanmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ilk kadın akademisyeni, Ordu Milletvekili (1983-1987) ve Sosyal Demokrat Halk Partisi'nden parti meclisi üyesi (1987-1990) Bahriye Üçok 1971 yılında Millet Meclisi Senatosu üyeliğine seçilmiş ve 6 yıl senatör olarak görev yapmıştır. Yazar eserinde Müslüman dünyasının tanınmış kadın hükümdarları olmuş Delhi sultanı Raziye Sultan, Mısır sultanı Şecer ed-Dür, Kirman hükümdarı Kutluk Türkan Hatun ve diğerleri hakkında değerli tarihi bilgiler sunmaktadır. Yazarın taktim ettiği kadın, erkek hegemonyası altındaki Müslüman dünyasının en zıt dönemlerinde sahneye çıkabilmiş, sözünü ve fikirlerini cesurca, akıllıca ve cesaretle söyleyebilmiştir. Orduya kumandanlık yapabilecek güce sahip, askeri yetenekli kadın hükümdarlar tarafından yönetilen devletler İslam halifesi olarak tanınmış ve zamanının diğer büyük, kudretli devletleriyle ustaca siyaset yürütmüşlerdir. Söz konusu tarihi şahsiyetlerin maharetli siyasi becerileri ve yönetimleri sonucunda, yüzyıllar boyunca kadınlara yüklenen "köle" imajı yıkılmış, hatta bazı konularda erkeklerden daha üstün oldukları kanıtlanmıştır. Makalede 13. yüzyıldan itibaren kadın hükümdarların dünya sahnesindeki siyasi konumu ve ülkelerinin istikrarı için yaptıkları reformlarla ilgili yazarın ilginç görüşleri ve Orta Çağ Müslüman dünyasında kadın meselesi Bahriye Üçok'un bakış açısıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, araştırma sürecinde konuyla ilgili olaylara tanıklık etmiş bazı yazarların anılarına ve tarih araştırmacılarının eserlerine de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hükümdar, Kadın, Müslüman, Türk, Üçok

ABSTRACT

Always loved and cherished a brave woman left her trace on every page of the world history. Women from the earliest times to our modern life have left their mark on the creation of human values with their love, patience, endurance, perseverance, and perfect thinking, thus, nowadays they use their rights equally with men in their social and political activities. Present article is based on the book "Turkic Women Rulers and Naibs in Muslim States" by Bahriye Uchok, a well-known Turkish researcher and politician of the last century. Bahriye Uchok, the first female scholar (academician) of the Faculty of Theology of Ankara University, the Ordu deputy (1983-1987) and member of the party council of the Social-Democratic People's Party (1987-1990), was appointed to the Senate of the National Assembly in 1971 and served as a senator for 6 years. The author, who presented historical and documentary information about the well-known female rulers of the Muslim world, such as Raziya Sultan of Delhi, the Egyptian sultan Shajar ad-Dürr, the ruler of Kerman Gutlug Turkan Khatun, etc., shared interesting information on each of them. As a result of the skillful political talent and management of these historical figures, the "slave" image imposed on women for centuries was destroyed, and it was even proven that they are superior to men in some subjects. The present article deals with the author's curious ideas on the political position and reforms held in the sake of prosperity of their countries by the women rulers since 13th century, as well as the concept of women in the medieval Muslim world from the Bahriye Uchok's perspective. During the research the memoirs of several writers who witnessed the events related to the subject and the works by history researchers were also applied.

Keywords: Muslim, Ruler, Turk, Uchok, Woman.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Yahşihanım NESİROVA, Dr. PhD., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan. **Mail:** yaxshi.selim@bk.ru

Bu makaleye atıf yapmak için / Cite this article: Nesirova, Y. (2024). Adını Tarihe Yazdırmış Kadınlar. *The Journal of World Women Studies*, 9(1), 1-9. <http://doi.org/10.5281/zenodo.14585638>

GİRİŞ

Dünya kültürel fikir hazinesine nadide inciler armağan etmiş, adı ünlü bilim ve sanat insanlarının, önde gelen siyasi şahsiyetlerin saflarında saygı ve sevgiyle anılan, her zaman baş tacımız olan kadın, tarihin her sayfasında cesur ve silinmez izler bırakmış güzel bir varlıktır. Hayatın tüm aşamalarında kadının sevgisi, emeği, yaşamı ve mücadelesi sanatsal, edebi, tarihi eserlerin ve araştırma çalışmalarının ana temalarından biri olmuştur.

Araştırma için muracaat ettiğimiz ünlü Türk tarihçi, akademisyen, ilahiyatçı Bahriye Üçok'un (1919-1990) en değerli eserleri kadın, İslam'da ve Müslüman dünyasında onun konumu, değeri gibi meselelere adanmıştır. Yazar, eserlerinde anlattığı kadının yaşamını, ailede rolünü, çevresindeki siyasal ve toplumsal süreçlere katılımını çok sayıda kaynaktan faydalanarak sevgiyle sunmuştur. Kendisi İslam toplumunda kadının statüsüne ilişkin bazı yazarların hatalı görüşlerini, yani Müslüman kadının ait olduğu ortamda "köle" olması iddiasını tamamen yanlış değerlendirmiş olduklarını belirtmiş ve sonuna kadar bu fikrine sadık kalmıştır.

Bahriye Üçok, Ortaçağ İslam kadınının bir fıkıh ve hadis öğretmeni, vaiz, şair, vezir ve danışman olduğunu göstermektedir. Yazar, Ebu Carir Taberi'den hareketle kadınların mahkemede kadılık yapmasının mümkün olduğunu yazmıştır (Üçok, 1981). Murginani (Ö. 1196/7, H.593) ise intikam dışındaki cezalar için kurulan mahkemelerde kadının kadı olabileceği fikrini savunmuştur (Bardakoğlu, 1996). Ayrıca, Abbasi halifesi Muktedir (H. 908-932) zamanında Divan-ı Mezalim'e başkanlık eden Sümeli adında bir kadın her cuma şikâyetleri inceleyerek bağımsız bir karar vermektedir. İslam dünyasında kadınlar çeşitli devlet ve hukuk işlerine de katılabiliyorlardı. Örneğin: Hikmet Bayur, Ekber Şah'ın üvey annesi Mahım Enege'nin (Mahım Ana) devlet işleriyle yakından ilgilendiğini kaydetmektedir (Bayur, 1987; Üçok, 1981).

İlginç bir paradoks görüyoruz. Bir yanda varlığı binlerce yıldır bir kenara itilmiş, hak ve özgürlükleri kabul edilmeyen bir kadın, diğer yanda erkeklerle omuz omuza mücadele veren, devlet ve iktidar yönetiminde üstün siyasi becerilere sahip, tam teşekküllü lider gibi hareket eden bir kadın. Yazar bu zıtlıkları İslam dünyasında kadının yaşamı ve yeri açısından açıklamaya çalışmıştır.

MÜSLÜMAN DÜNYASININ KADIN HÜKÜMDARLARI

Egemen dinin İslam olduğu bir ortamda eserin okuyucusuna sunulan kadın, tarihsel olayların akışına göre belli bir zaman dilimi içerisinde taht düşmanlarının hile ve entrikalarının üstesinden gelerek iktidarı ele geçirir ve ülkesini yönetir. Olayların gelişiminde kadının bir darbe gerçekleştirecek güce sahip olduğunu da görüyoruz. Bahriye Üçok, Delhi'nin Türk-Müslüman devlet başkanı Sultan Raziye'yi Müslüman dünyasının ilk kadın yöneticilerinden biri olarak tanımlamaktadır (Учок, 1982).

1188/9 (H.584) yılında Emir Kutbüddin Aybeg (1206-1210), Kuzey Hindistan'ın kadim şehirlerinden biri olan Delhi'yi ele geçirmiş ve 1205/6 (H.602) yılında resmen bağımsızlığını ilan etmiştir (Konukçu, 1991; Üçok, 1981). Bunun sonucunda Hindistan'ın yedi bölgesinde - Rantabur, Gevaliyar/Gwalior (Biyana), Benares, Ecmir, Patan, Kalincar ve Bengal - Türk-Müslüman devleti kuruldu. 1210 yılında Aybeg'in ölümünden sonra kısa bir süre iktidara gelen oğlu Aram Şah (1210-1211) devrilmiş ve Kutbüddin Aybeg'in damadı, "Dünyanın ve Din'in Güneşi" lakaplı Şemseddin İltutmuş (1211-1236) iktidara gelmiştir (Üçok, 1981).

Çevredeki toprakları yavaş yavaş Delhi Sultanlığı topraklarına katmayı başaran İltutmuş (Ö. 1236), 1229 yılında Halife el-Müstansır (1226-1242) tarafından tüm Hindistan'ın ve bağlı toprakların Sultanı ilan edildi ve kendisine "Es-Sultan ul-Muazzam Nasiru Emir el-Müminin"¹ unvanı verildi (Bayur, 1987; Ensarı, 2000; Üçok, 1981). Bu, Müslüman-Türk Delhi Devleti'nin İslam halifesi tarafından tanındığı anlamına geliyordu. İktidarı adil bir şekilde yönetmesiyle çağdaşlarından farklı olan İltutmuş, halefi ilan ettiği Nasırüddin Mahmud'un (1246-1266) ani ölümünün ardından (Bayur, 1987), yanına vezirini ve birkaç yetkiliyi çağırdı ve halkını seven, adil, devlet işlerinde ciddi kararlar alabilen kızı Raziye'yi tahtın varisi ilan etti (Bayur, 1987; Учок, 1982). Sultanın bazı yakınları ona, oğullarını değil de kızı Raziye Hatun'u kendi varisi ilan etmesinin sebebini sormuşlar ve bu kararın doğru bir karar olduğuna dair şüphelerini dile getirmişlerdi. Sultan, cevabında diğer çocuklarının eğlence ve içkiye yatkın olduğunu, böyle bir durumun ülke yönetimi açısından kabul edilemez olduğunu söylemişti (Bayur, 1987).

¹ Yüce Sultan, Müminlerin Emiri

Gerçekten de Raziye (Radiye) bir hükümdarın sahip olması gereken tüm yüksek niteliklere sahipti (Üçok, 1981). Raziye, kendisine itaatkar emirlerin ve ordunun yardımıyla 1236 (H. 634) yılında iktidara geldi. Bahriye Üçok, Raziye Hatun'un, tüm Müslüman hükümdarlardan farklı olarak, sefeli henüz hayattayken tahtın varisi ilan edilen ve iktidarı yasal olarak ele geçirmiş bir sultan olduğunu belirtiyor (Üçok, 1981). Saltanat tahtına çıkan Raziye (1236-1240) "Melike" unvanını kullanmaktaydı. Babası İltutmuş zamanında hanedanda var olan gelenekleri canlandırmış ve adaleti yeniden tesis etmiştir (Üçok, 1981). Onun hükümdarlığında sikkelerde "Umdet ün-Nisvan Melike-i Zaman Sultan Raziye binti Şemsüddin İltutmuş"² yazılıyordu. Raziye aynı zamanda "Raziyet ud-dunya va`d-din"³ ve "Belkis"⁴-i cihan" unvanlarını da taşıyordu (Üçok, 1981).

Sultan Raziye'nin hükümdarlığı yıllarında (1236-1240) iç çekişmeler ve dış saldırılar yoğunlaşmaktaydı. Hain emirlere karşı verilen mücadelede Sultan Raziye, ordusunu etrafında toplamayı başarmış ve çeşitli askeri manevralar yaparak onları yenilgiye uğratmıştır. Bir zamanlar babası İltutmuş'un kölesi olan Melik İhtiyarüddin Altuniye (Altun Aba), Melik İhtiyarüddin Aytekin, Melik Cemalüddin Yakut Habeşi ve diğerleri Sultan'ın etrafında toplanmıştı ve Sultan onları en yüksek unvanlar ve topraklarla ödüllendirmişti (Учок, 1982). Savaşlarda ve siyasi faaliyetlerde onu her zaman desteklemiş olan emirindeki kırk Türk emiri, "Habeşli"ye kendilerinden daha yüksek bir mevki verdiği için Sultan'la ilişkilerini kötüleştirdiler. Melik Cemalüddin Yakut Habeşi'nin sürekli Sultan Raziye'nin yanında olması, kıskançlık yarattı, emirlerin isyan etmesine neden oldu. Lahor Valisi İzüddin Kebir Han Ayaz ve Taberhind Valisi İhtiyarüddin Altuniye, diğer beylerle birlikte Sultan Raziye'ye isyan ederek Habeş Yakut'u öldürdüler. 1240 yılında Sultan Raziye de bir süre sonra barıştığı İhtiyarüddin Altuniye ile birlikte hapisneden kaçmaya çalışırken yakalanıp öldürüldü (Bayur, 1987). Yaklaşık dört yıl hüküm süren Sultan Raziye, cesur, yiğit ve zeki bir devlet yöneticisi, Türk Müslüman Delhi Devleti'nin başı ve ilk Müslüman kadın hükümdarı olarak İslam dünyası tarihinde iz bıraktı. Sultan Raziye'nin, askeri ve idari becerilerinin yanı sıra, Şirin-i Dehlevi veya Şirin-i Guri mahlasıyla şiirler yazması da bilinmektedir (Üçok, 1982).

Müslüman dünyasının bir diğer ünlü kadın hükümdarı Şecer üd-Dür⁵ (Ö. 1257, H. 655) Eyyubi (1171-1462) hükümdarlarından Melik Salih'in (el-Meliku's-Salih Necmüddin Eyyub) (1240-1249) eşi olmuştur (Kök, 2004; Şeşen, 1995; Tomar, 2010). Sultan ve asilzade soyundan olmayan bir kadının Mısır'da yönetimi ele alması şaşırtıcı ve inanılmaz bir olaydı (Учок, 1982). İktidar mücadelesini daha detaylı göstermek için o dönemin siyasi ve askeri olaylarına bakmak gerekir.

Melik Salih, Eyyubi Devleti'nin hükümdarlarından El-Kamil'in (1218-1238) (Bekar, 2004) en büyük oğlu idi. Melik Salih Eyyubi 1232 yılında babası tarafından Suriye ordusunun başında bulunmak ve düşman saldırılarını önlemek üzere oraya gönderildi. Saraydaki ve ülkede başgösteren iç çekişmeler giderek yoğunlaştı. Melik Salih, düşmanları tarafından takip edildi ve sonunda kandırılarak hapsedildi. Bir süre sonra hapisten çıkan Melik Salih, 1240 (H. 638) yılında iktidara gelmeyi becerebildi.

Burada ilginç bir gerçeğe değinmek istiyoruz. 1244 yılında Kudüs'ü ve ardından Şam'ı ele geçiren Melik Salih'in kazandığı zaferlerde, ordusunun ana savaş gücü olan, Moğollardan kaçarak Suriye'ye ve Mezopotamya'ya gelen Harezmi Türk kölelerden oluşan kuvvetler önemli mevkiye sahiplerdi. Melik Salih'in Sultan olmadığı dönemde satın aldığı kölelerin sayısı arttıkça Nil Nehri yakınındaki Ravza Adası'nda onlar için özel karargâh inşa edildi.

Nilin - "el-Bahr"ın kolları ile çevrili bu karargâhlarda yaşayan askerlere "Bahriyye Memlükleri" deniyordu. (De Joinville, 2002; Üçok, 1981), Fransız kralı Saint Louis IX (1214-1270) tarafından düzenlenen VII. Haçlı Seferi'nde ordu komutanı olarak görev yapan Jean de Joinville, Bahriyye Memlükleri'nin askeri seferler sırasında Sultan'ın çadırında uyduklarını ve onu koruduklarını yazmıştır (De Joinville, 2002).

Ancak bir sonraki askeri sefere hazırlanırken Necmüddin Melik Salih hastalandı ve 1249'da öldü (De Joinville, 2002; Üçok, 1981). Karışıklığı önlemek için Melik Salih'in ölümü herkesten saklı tutuldu. Yirmi beş yaşındaki oğlu Turan Şah yaşadığı Husn-Keyfa'dan acilen Mısır'a getirildi (De Joinville, 2002).

² "Kadınların yardımcısı, zamanın Melikesi Şemseddin İltutmuş'un kızı Sultan Raziye"

³ Dünya'nın ve Din'in sevimlisi

⁴ Kuran'da tevhid dinini (Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak) kabul ettiği söylenen Sebe Kraliçesi (Yücetürk, 1992).

⁵ Harfiyen anlamı: "inci ağacı". Bazı metinlerde "Şecerüddür" gibi yazılmaktadır.

Mısır ve çevre ülkelerin kaderinde önemli olayların yaşandığı dönem tam da bu zamandan itibaren, Melik Salih'in eşi Şecer üd-Dür'ün siyaset sahnesine girmesiyle başladı. Şecer üd-Dür, Türk Abdullah'ın kızıydı. Melik Salih, henüz hapiste iken yanında bulunan, güzelliği ve kemaliyle seçkin, cariyesi olan bu kadınla evlendi. Daha sonra onu Mısır Melikesi mertebesine yükseltti (İbn Tagriberdi, 1963).

Turan Şah, Melik Salih'in ölümünü iç ve dış düşmanların bilmesini önlemek amacıyla 1250 yılında tahta geçirildi (Tomar, 2010; Учок, 1982). Turan Şah, annesi Şecer üd-Dür'e saltanat tahtına çıktığı için minnettar olmak yerine, Haçlılara karşı mücadelede kazandığı zaferin etkisiyle annesine ve babasının memlûklerine karşı kabaca davrandı (De Joinville, 2002).

Durumu kendisine sadık kalan memlûklere bildiren Şecer üd-Dür, yalnızca 70 gün sultanlık makamında oturmuş Turan Şah'a karşı harekete geçti (Учок, 1982) ve bunun sonucunda Sultan öldürüldü. Bu, Eyyubi hanedanının Mısır'daki 81 yıllık egemenliğine son vermiş oldu ve yerini Memlûk Sultanlığı aldı (Üçok, 1981).

"İsmet üd-Dünya ve'd-Din Meliket ul-Müslimin Ümmü Halil Şecer üd-Dür", 1250 yılında Mısır'daki Memlûk sultanlığının ilk hükümdarı oldu (Tomar, 2010; Üçok, 1981). Ancak bazı kaynaklarda ilk hükümdar olarak Şecer üd-Dür'den bahsedilmemektedir (Şeşen, 1995). Memlûk emiri İzzeddin Aybeg (Tomar, 2010; Yiğit, 2004) Atabeg seçildi. Mısır minberlerinde Melike'nin adına hutbeler okundu ve para basıldı (Учок, 1982). Saltanatı sırasında Haçlı seferleri geçici olarak engellendi. "Bir Haçlı'nın Anıları"nda, yazar şöyle yazmaktadır: "Ordunun başına atanan Müslim (İzzeddin Aybeg el-Türkmani - Y.N.) en az dört bin atlı Türk'ü üzerimize getirerek kampımızı kuşatmalarını emretti ve daha sonra yine çok sayıda Müslüman asker gelerek kampımızı kuşattı (De Joinville, 2002).

Ülkede uzun süredir biriken ekonomik sorunların çözümüne başlandı. Bazı vergilerin indirilip bazılarının kaldırılması, askeri seferlerde Melike'nin yanında savaşan emirlere birçok hediye ve ganimet verilmesi memnuniyetle karşılandı. Bahriye Üçok Şecer üd-Dür'ün vezirlerini özel bir odada topladığını, kendisinin de ince bir perdenin arkasında oturarak toplantıya katıldığını yazmaktadır. Melike herhangi bir karar vermeden önce tartışır, tavsiye alır ve kararnameyi imzalardı (Üçok, 1981). Halkının, emirlerinin ve askerlerinin güvenini kazanan Şecer üd-Dür'ün hükümdarlığı, Turan Şah'ın destekçisi Eyyubi emirlerinin öfkesine neden oldu. Onlar Hanedanlığın çöküşünü ve yeni Memlûk sultanlığının ortaya çıkışını kabul etmek istemediler. Bu nedenle Abbasi halifesi el-Müstasım'ın (1242-1258) yakınlarıyla birleşerek İsmet üd-Din'i (Şecer üd-Dür'ü -Y.N.) iktidardan indirmeye çalıştılar (Tomar, 2010; Üçok, 1981).

Bir kadının "Meliket-ül Müslim" adı altında hüküm sürmesinin yanlış olduğunu iddia edenler isyan çıkardılar. Memlûk Sultanı'na karşı artan protestolar üzerine Halife adına Mısır'a bir mektup gönderildi. Mektupta şöyle yazıyordu: "Aranızda Mısır'ı yönetecek kimse kalmamışsa, size bir sultan göndeririz. Devlet işlerini kadına emanet eden bir kavim kurtuluşa eremez" hadisini duymadınız mı?" (Üçok, 1981). Bu sözler Sultan'a yönelik itirazları daha da alevlendirdi. Şam'ın Eyyubi emirlerinin eline geçmesine rağmen Memlûk emirleri hâlâ Şecer üd-Dür'ü savunmaktaydı. Melike acilen çağrılan toplantıda ne yapılması gerektiğini sordu. Memlûk emirleri Melike'nin yönetiminden memnun olmalarına rağmen devlet içinde barış ve huzuru yeniden sağlamak için Şecer üd-Dür'ü iktidardan uzaklaştırmaya karar verdiler (Tomar, 2010). Üç ay Mısır sultanlığını yöneten Şecer üd-Dür⁶, 1250 (H. 648) yılında evlendiği İzzeddin Aybeg⁷ (1250-1257) lehine tahttan feragat etti (Учок, 1982). Ama aslında devlet yine de Şecer üd-Dür tarafından yönetilmekteydi. Bahriye Üçok, Memlûk döneminin devlet adamı ve ünlü tarihçisi Nuveyri'den (1279-1333) hareketle Şecer üd-Dür'ün hâlâ bazen kendi adına hutbe okutduğunu ve fermanlar imzaladığını yazmıştır (Üçok, 1981).

Saltanat öncesi ve sonrası ilk zamanlar Şecer üd-Dür'ü başçı olarak gören Aybeg, onun bazı inatçı davranışlarına daha fazla tahammül edemedi. Arap tarihçi Corci Zeydan (1861-1914), Şecer üd-Dür'ün Aybeg'in önceki eşi ve oğlu ile görüşmesini yasakladığını yazmıştır (Çelebi, 1993; Üçok, 1981). Çeşitli yollardan eski Melike'den kurtulmak isteyen Aybeg, bir anda kaderini değiştirecek bir adım attı ve Musul hükümdarı Bedruddin Lu'lu'nun kızıyla nişanlandı. Bu, her şeyin sonu oldu. Dolayısıyla, hükümdarın ailesinden başka bir kızla evlenmek, Melike'nin duyguları ve siyasi görüşleri nedeniyle kabul edemeyeceği bir şeydi. Bahriye Üçok, kıskançlık, üzüntü ve öfkenin Melike'nin sınırlarını bozduğunu ve yüksek duyguların yerini intikam ve nefretin aldığını yazmaktaydı (Üçok, 1981).

⁶ bazı kaynaklarda 80 gün yazılmış (Yiğit, 2004)

⁷ Aybeg - bazı tarihi yazılarda Aybek olarak yazılmakta

1257 yılında Şecer üd-Dür'ün kibar davetini kabul eden Aybeg, Kal'a-i Cebel'e⁸ geldi. Nezaketle karşılanan ve hiçbir şeyden şüphelenmeyen Aybeg, burada Melike'nin emriyle boğularak öldürüldü (Учок, 1982). Ancak Aybeg'in destekçileri ve diğer emirler kaleye girerek onun 15 yaşındaki oğlu Nureddin Ali'yi Sultan ilan ettiler. Herkes Melik Mansur adına Nureddin Ali'ye yemin etti ve hutbede onun adı okundu (Üçok, 1981). Şecer üd-Dür ise 1257 yılında iktidara gelen Nureddin Ali ve annesinin emriyle cariyeler tarafından öldürüldü. Daha sonra naaşı, Nafisa Türbesi yakınında 1250 yılında yaptırdığı türbeye defnedildi.

Tarihçiler Şecer üd-Dür'ü güzelliği ve zekasıyla devleti yöneten bir kadın olarak tanımlıyor. Sultan olarak ilk kez Kabe'ye "Burku" adı verilen bir kapı kaplaması (örtüsü- Y.N.) göndermesi daha sonralar gelenek haline geldi (Tomar, 2010). Böylece Şecer üd-Dür, Mısır'da yeni bir sultanlık kurmuş oldu: Bahriye Memlük Sultanlığı (Koprman, 1991; Üçok, 1981).

ORTA ÇAĞ DÖNEMİ İRAN'DA HÜKÜMDARLIK YAPMIŞ KADINLAR

Bahriye Üçok, Müslüman yönetici kadınlar arasında Türkan (Terken, Törekan) Hatun'dan da söz etmektedir. Kendisi Kutluğ devletinin (1222-1328) dördüncü hükümdarıydı. Bu devlet İran'ın Kirman şehrinde 1222 (H. 619) yılında kurulmuştur (Özaydın, 1992). İlk kurucusu Kirman topraklarını ele geçiren Karahıtay beylerinden Barak Hacib'dir (Ö.632/1235) (Spuler, 2011). Barak Hacib halifelğe yaptığı hizmetlerden dolayı "Kutluğ Sultan", Cengiz Han'dan ise "Kutluğ Han" lakabını almıştır. On bir yıl hüküm sürmüş ve 1235 yılında vefat etmiştir (H.632) (Spuler, 2011). 1 oğlu ve 4 kızı vardı: oğlu Mübarek Hacı, kızları Çağatay Han'ın eşi Sevinc Törekan, Atabeg Kutbeddin'in eşi Yakut Törekan, Muhyiddin Emir Sam Yezdi'nin eşi Meryem Törekan, Kutbüddin Tayangun'un eşi Han Törekan. Kendisinden sonra damadı Kutbüddin'i veliht olarak tayin etmişti (Üçok, 1981). Ancak Moğol hükümdarı, Barak'tan sonra Kirman'ın ikinci hükümdarı olan oğlu Mübarek Hacıyı, Rüknüddin Kutluğ Han adıyla tahta çıkardı (Özaydın, 1992; Spuler, 2011). Kutluğ Han 16 yıl hüküm sürdü ve H. 650'de tahttan indirildi. Onun yerine Kutbüddin tahta çıktı. Altı yıllık hükümdarlığı sırasında Kutbüddin (Ö. 1257/H. 655) eşi Han Törekan - Kutluğ Türkan'ın (Türkan Hatun) (Ö. 1282/H. 681) öneri ve tavsiyelerini dinleyerek başarı elde etti ve devleti adaletle yönetti (Üçok, 1981).

Türkan Hatun'la olan evliliğinden Padişah Hatun adında bir kızı, diğer eşinden ise Suyurgatmış Sultan adında bir oğlu oldu. Kutbüddin öldükten sonra saltanat küçük Haccac'a verildi (Spuler, 2011). Bu arada Kirman sarayının ileri gelenleri, Hülagü Han'a gittiler, Türkan Hatun'dan övgüyle bahsettiler ve onu Haccac'ın naibi olarak atanmasını istediler. Han, Kirman'ın işlerini Türkan Hatun'a emanet etti (Fazlullah, 2013; Üçok, 1981). Türkan Hatun genç Haccac'ı himaye etti ve sultanlığı yönetmeye başladı (1257-1282) (Spuler, 2011). Genel olarak, Türk devletlerinde kadına özel bir önem ve değer verildiği bilinmektedir. Gerekteğinde onlar iktidardaki güçler üzerinde nüfuz sahibi olabiliyorlardı (Sertkaya, 2011). Nitekim, araştırmacı Pınar Sertkaya şunları yazmaktaydı: "Çok özel bir eğitim almış ve siyasi evliliklere yönlendirilmiş Türk şehzadeleri, geldikleri devletleri ele geçirmeyi, özellikle siyasi açıdan yetenekli olmayı kendilerine hedef seçmişlerdi. ...Küçük yaşlardan itibaren devleti yönetme yeteneğine sahip bir ordu komutanı veya şehzade olarak yetiştirilmekteydi" (Sertkaya, 2011). Bizce, Hülagü Han'ın (1256-1265) da Türkan Hatun'un gerçekten sultan tahtını hakettiğini bilerek böyle bir karar vermesi o dönemde kadınlara verilen değer ve güvenin bir örneğidir.

Bu adil ve hayırsever kadın, halkın refahı için eyalette imar, hayır amaçlı binaların inşası, alimlere ilgi vb. işler yapmış, Kirman'da deniz ve kara ulaşımını kurmuştu (Taşağıl, 2002). Türkan Hatun zamanında Kutluğ devleti parlak bir dönem yaşamıştır. 1257 (H.681) yılında iktidara gelen Türkan Hatun, yirmi beş yıl bu görevde kaldı. Devlet işlerini her zaman ön planda tutan kadın hükümdar, o zamanın en güçlü hakimiyetine ve ordusuna sahip olan Moğollarla ilişkileri normalleştirmeye çalışmıştır. Düşman devletleri birbirine yaklaştıran akrabalık politikasını kullanarak kızı Padişah Hatun'u Moğol asilzadesi Abaka ile evlendirdi (Грыцца, 2006). Abaka Han (1265-1282), Hülagü Han'ın en büyük oğluydu. Padişah Hatun onun eşlerinden biri oldu (Fazlullah, 2013). Bu evlilik, İlhanlı hanedanı ile ilişkilerini daha da yaklaştırmış ve 1264 (H.662) yılında Hülagü'nün tanıdığı Türkan Hatun, "İsmet üd-Dünya va'd-Din" (Dünya'nın ve Din'in İsmet'i -Y.N.) lakabını almıştır.

Türkan Hatun'un üvey oğlu Sultan Haccac küçük olması sebebinden, ülkenin bütün işleriyle bizzat kendisi ilgileniyordu ve aralarında bir samimiyet vardı (Üçok, 1981). Ancak artık olgunluk yaşına ulaşmış olan Haccac, davranışlarını değiştirmeye ve üvey annesine kaba davranmaya başladı (Spuler,

⁸ Mısır padişahlarının yaşadığı saray

2011). Hatta bir mecliste sarhoş olan Haccac Türkan Hatun'a dans etmesini bile emretmişti. Kadının hoşuna gitmese de onun sözünü çevirmemiş, ancak bu olay onu çok üzmüştü (Sertkaya, 2011). İlişkilerin kötüye gitmesini farketmiş Türkan Hatun damadı Abaka Han'dan yardım istedi. Konudan haberdar olan Abaka Han şu fermanı çıkardı: "Haccac, Kirman şehrinden elini çekmeli ve devlet işlerini Türkan Hatun'a devretmelidir" (Üçok, 1981). Haccac ise Abaka Han'ın öfkeyle buralara saldıracağını bilerek Delhi'ye kaçtı ve on yıl orada kaldı. Kirman'a döndüğünde yolda hastalandı ve 1291 (H. 690) yılında öldü (Taşağıl, 2002). Böylece Türkan Hatun'un önündeki engel ortadan kalkmış oldu.

Haccac'ın Delhi'ye kaçmasının ardından Türkan Hatun, devleti on iki yıl boyunca barış içinde bağımsız olarak yönetti. Bir süre sonra Haccac'ın bir diğer kardeşi Celeleddin Suyurgatmış, Abaka Han'ın ordusunda görev yapmaya başladı. Ancak kendisine yönetme hakkı verilmemekteydi. Bazı Kirman soyluları onu Hatun'a karşı kışkırttı. Türkan Hatun tekrar Abaka Han'a şikayette bulundu. Abaka Han, Kirman'ın işlerine karışmaması şartıyla Av emirliğini ve bazı toprakları Türkan Hatun'un rızasıyla Suyurgatmış'a devretti (Üçok, 1981).

1282 (H. 680) yılında Abaka Han'ın ölümünün ardından Türkan Hatun ile İlhanlı hanedanı arasındaki ilişkiler ters yönde değişti. Nitekim, Abaka Han'ın yerine gelen Ahmed Teküder (1282/H. 680), Suyurgatmış'ı destekleyerek Türkan Hatun'dan yetkilerinin kaldırılmasını emretti (Taşağıl, 2002). 1282 (H. 681) yılında Celeleddin Suyurgatmış Kirman tahtına oturdu. Olaylara üzülen Türkan Hatun, 1282 (H. 681) yılında vefat etti (Spuler, 2011). Annesinin cenazesini Kirman'a getiren Bibi Türkan'ı Celeleddin Suyurgatmış ve ayanları karşıladı. Hatun, şehrin en güzel yerine, Medrese'nin kumbatına⁹ defnedildi. Bahriye Üçok bilim adamlarının ve halkın onun ölümüne çok üzüldüğünü yazmaktadır (Üçok, 1981).

İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküder'in iç karışıklıklar sonucu öldürülmesinin ardından 1284 yılında oğlu Argun (1284-1291) tahta çıktı (Fazlullah, 2013; Üçok, 1981). Bu durum Abaka'nın eşi, Türkan Hatun'un kızı Padişah Hatun'un lehine oldu. İlhanlı Suyurgatmış Han, Argun'un yanına çağrılarak Ahmed Han'ın destekçisi olduğu iddiasıyla yargılandı ve Padişah Hatun'un da Kirman yönetimine katılmasına karar verildi (Taşağıl, 2002). Ancak bu durum Padişah Hatun'u tatmin etmedi ve durumu Argun Şah'a bildirdi (İspirli, 2018).

Ulus'un emiri Buka (Buka Cenksank), onun bu hareketine kızdı ve Padişah Hatun'u devletten ve Kirman'dan uzak tutmak amaçlı İlhan'a (Argun Han'a - Y.N.) Abaka'nın oğlu Şehzade Keyhatu (Hatun'un üvey oğlu) ile evlendirerek Rum'a (Anadoluya) göndermesini önerdi (Üçok, 1981; Taşağıl, 2002; Spuler, 2011). Bir kadının üvey oğluyla evlenmesi elbette, İslam geleneklerine aykırıydı, ama Moğol geleneklerine göre kabul edilmekteydi (Üçok, 1981). Bunun üzerine Padişah Hatun, Küçük Asya'nın valisi olan eşi Keyhatu'nun yanına gitti. Ancak Suyurgatmış ile arasındaki gerginlik devam etmekteydi. Suyurgatmış Argun Şah'ın rızasıyla Sircan topraklarını Padişah Hatun'dan alabildi (Üçok, 1981). 1291 (H. 690) yılında Keyhatu'nun (1291-1295) İlhanlı tahtına geçmesiyle Celeleddin Suyurgatmış, Kirman tahtından indirildi (Taşağıl, 2002) ve yerine "Safvetu'd-dunya va' d-din" lakabıyla Padişah Hatun geçti (İspirli, 2018).

Bahriye Üçok, "Padişah Hatun, elinde bir fermanla, kocasının askerleri ve basiretli komutanlardan oluşan bir ordunun başında, büyük bir debdebe ve törenle Kirman'a girdi" diye yazar (Üçok, 1981). Çaresiz kalan Suyurgatmış'ın eşleri Gerduçin ve Ilak, kızı Şah Alem ile birlikte Padişah Hatun'u karşılamaya çıktılar (Gençtürk, 2017). Padişah Hatun, ilişkileri normalleştirmek amaçlı Suyurgatmış'ı naib olarak atadı, ancak iktidarı ele geçirme niyetini görünce onu tutukladı. Hapishaneden kaçmayı başaran Suyurgatmış tekrar yakalanıp Kirman'a getirildi, ardından 1294 yılında cariyesi tarafından içkisine zehir katılarak öldürüldü (Üçok, 1981).

1295 yılında ise Padişah Hatun, Baydu'nun emriyle öldürülmüştür (Taşağıl, 2002; Spuler, 2011). Burada Baydu'nun eşinin Padişah Hatun tarafından öldürülen Suyurgatmış'ın kızı Şah Alem olduğunu da belirtelim. Böylece annesi ve babası hükümdar olan ve iki İlhanlı hükümdarın eşi olan, Kutluğ devletinin hükümdarı Padişah Hatun ihanetle öldürüldü. Çok geçmeden 1295 (H. 695) yılında Gazan Han İlhanlı hükümdarı oldu (1295-1304).

Bahriye Üçok, kaynakların Padişah Hatun'u "çeşitli erdemlere sahip, iyi huylu ve güzel bir kadın" olarak tanımladığını belirtiyor. Kendisi Kirman hükümdarı olduğu yıllarda alimlere ve ilim adamlarına saygı göstermiş, adil olmuştur. Harika bir hattattı. Uсталıkla yazdığı şiirler, kendi elleriyle yazıp süslediği Kur'an-ı Kerim kitaplarının olduğu rivayet edilmektedir (Gençtürk, 2017; Üçok, 1981).

⁹ kubbe şeklinde çatılı bir bina

Yazar, Doğu devletlerinde yaşanan taht mücadelelerinin Hatun'u atlamadığını üzüntüyle göstermekte ve hassas ruhlu bir şair ve siyasi becerilere sahip bir hükümdarın döneminin saray geleneklerinde boğulduğunu belirtmektedir. Bahriye Üçok'un sunduğu bilgilere göre Padişah Sultan şiirlerini Lale mahlasıyla yazmıştır (Üçok, 1981).

Müslüman devletlerde hükümdarlık yapmış kadınlardan biri de Abeş (Abiş) Hatun'dur (Ö.1286/H. 685). 1263-1286 (H. 662-685) yıllarında Fars bölgesindeki Salguri devletinin hükümdarı olan Türk kadınıdır. Salguri devleti 1147/8 (H.542) yılında Şiraz merkezli Fars eyaletinde kurulmuştur (Üçok, 1981). Abeş Hatun'un babası Atabey Ebu Said b. Ebu Bekir ve annesi ise Bibi Türkan, Türkan Hatun'un kızlarından biriydi.

Abeş Hatun, Moğol hükümdarı Hülagü'nün en küçük oğlu Mengü Timur'la (ö. 1256/H.654) nişanlandı (Sümer, 1988). Abeş Hatun, Hülagü'nün hükmüne göre 1263/4 (H.662) yılında İran tahtına oturdu (Грыццэ, 2006). Adına hutbeler okundu, paralar kesildi (Sümer, 1988; Üçok, 1981).

Mengü Timur'un ölümünden bir süre sonra (1282) İlhanlı hükümdarı Ahmed, Abeş Hatun'u atabey olarak İran'a gönderdi. Şiraz yeni atabeyi sevinçle karşıladı. 1283-1285 (H. 682-683) yılında İlhanlı Argun, Seyyid İmadeddin Ebu Ya'la'yı (Ebu'l-Ula) İran hükümetinin naibi olarak atadı. Abeş Hatun artık devletin hiçbir işine karışamayacaktı (Üçok, 1981). Taraftarları Abeş Hatun'un yetkilerinin sınırlandırılmasından hoşlanmadılar ve Seyyid İmadeddin 1284 yılında (H. 683) öldürüldü. Raşidüddin Fazlullah, Argun Han'ın 1285 (H. 684) yılında Tebriz'e geldiğini ve oradan Aran'a gittiğini göstermektedir. Aran'a vardıklarında Atabey Abiş (Abeş) Hatun yargılandı. Çünkü adamları, "Argun'un emriyle İran hakimliğine giden Emir İmad-i Alievi'ni (Seyyid İmadeddini-Y.N.) öldürmüşlerdi." (Fazlullah, 2013). Hanedan gelini olduğu için kendisine dokunulmamış, ancak atabeyin naibi Celaleddin Erkan öldürülmüş, diğerleri de cezalandırılmışlardı (Sümer, 1988). İlhanlı hükümdarı Argun Han, Abeş Hatun'u yanında tuttu. 22-23 yıl hüküm sürmüş Abeş Hatun bir yıl sonra, 1286/7 (H. 685) yılında Çerendap'ta acı ve üzüntüler içinde vefat etti. Daha sonra naaşı Şiraz'daki Adudiyye Medresesi'ne defnedildi. Vasiyetine göre mirası 4 kısıma ayrılmıştı: iki kısmı kızları Gerduçin ve Algançi'ye, üçüncü kısmı kölelerine, dördüncü kısmı ise Mengü Timur'un oğlu Taycu'ya kalmıştı. Zamanının ünlü şairlerinden Sadi Şirazi, ülkesini mutlu görmek isteyen bu genç hükümdara bir şiir ithaf etmiştir (Üçok, 1981) Abeş Hatun'un iktidardan uzaklaştırılmasıyla Salguriler'in egemenliği neredeyse sona erdi.

Küçük Luristan (Lur-i Kuçek) (1184-1597/8, H.580-1006) eyaletinin başçısı ilk kez kadın – Devlet Hatun 1316 (H.716) (bazen 1320/H.720 yazılmakta) yılında seçilmiştir. Hurşid ailesinin 14. hükümdarı olan Devlet Hatun (Kurtuluş, 2003; Üçok, 1981) uzun süre iktidarda kalamamıştır. İlhanlı İmparatorluğu'na yarı bağımlı olan bu devletin başçısı Devlet Hatun Moğollar'ın sürekli müdahalesi nedeniyle devleti bağımsız olarak yönetemiyordu. Sonunda kardeşi İzzeddin Hüseyin'in lehine tahttan feragat etti. Bu örnek, İran - Luristan topraklarında kadınlara yönetim hakkının verildiğini göstermektedir.

Kadın hükümdarlar arasında Müslüman İlhanlılar'ın bir kolu sayılan Han asıllı Satıbey'in özel bir yeri vardır. Bir Moğol devleti olan İlhanlılar, Satıbey zamanında neredeyse Türkleşmişti. 1338 yılında Satıbey kendisini Tebriz'in hükümdarı ilan etti. Ancak taht mücadeleleri ve çekişmeler yine söz sahibi oldu ve Satıbey'in saltanatına son verildi. Bazı kaynaklar Satıbey'in dokuz ay, bazıları ise bir yıl iktidarda kaldığını yazıyor (Üçok, 1981). Ne yazık ki, tarihi eserlerde Satıbey'in sonraki hayatı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Türkistan ve Kıpçak topraklarındaki Türkistan Celayirileri'nin (1340-1431) tarihinde bir kadın hükümdarın - Döndü (Tendu/Tandu): sultanın adı geçmektedir (Üçok, 1981). Döndü, bazı kaynaklara göre, Celayiri hükümdarı Sultan Hüseyin'in, bazı kaynaklara göre ise Üveys'in kızıdır (Üçok, 1981). Faruk Sümer de Döndü Sultan'ı Celayiri hükümdarlarından Sultan Hüseyin'in kızı olduğunu yazıyor (Sümer, 1999). "Camiü t-tavarih" eserinde Döndü Hatun'un, İlhanlı Ilgay Noyan'ın oğlu Ağ Buğa'nın kızı olduğu ve Keyhatu ile evlendiği gösterilmektedir (Fazlullah, 2013). Bu görüş Faruk Sümer tarafından da doğrulanmıştır. "Döndü (Döndü), Hülagü'nün büyük emiri Celayir Eykgey Noyan'ın oğlu Ağ Buğa'nın kızıdır. Argun'dan sonra han olan Keyhatu, Ağ Buğa'nın kızı Döndü ile evlendi. Bu vesileyle Ağ Buğa'nın konumu da yükseldi." (Macit, 2019; Sümer, 1999). Kaynaklar, Kaynaklar, Döndü Hatun'un Keyhatu ile olan evliliğinden Alafırang ve İraşah adında iki oğlu ve bir kızı olduğunu belirtiyor (Fazlullah, 2013).

Döndü Hatun ile Döndü Sultan'ın iki farklı kişi olduğu sonucuna varıyoruz. Nitekim, Döndü Hatun, Celayir Noyan'ın oğlu Ağ Buğanın kızı, Keyhatu'nun eşidir. Sultan Hüseyin'in kızı Döndü Sultan

ise, önce Barkuk, ardından Şahveled ile evlenmiş ve uzun süre iktidar mücadelesine katılmıştır. 1416 (H. 822) yılında Tuster'de vefat etmiştir (Sümer, 1999).

Olayların gidişatından, İlhanlı döneminde, özellikle de son zamanlarda, yönetici ailelere mensup veya ona yakın olan kadınların, yönetim faaliyetlerinde etkili bir konuma sahip oldukları anlaşılmaktadır. Sultan Ahmed'in (1382-1410) ardından yönetime geçmiş Şahveledin öldürülmesinden 6 ay sonra yerine Döndü Hatun (1411-1419) geçti ve Bağdat'ta iktidara geldi. Kaynaklara göre Döndü Hatun, Şahveled'in oğulları Şah Mahmud, Uveys ve Muhammed'in yaşının küçük olmasından yararlanarak devletin kontrolünü ele geçirmiştir (Üçok, 1981). Döndü Hatun kararlılığı sayesinde dağılmak üzere olan Celayiri devletini yeniden birleştirmeyi başarmıştır.

SONUÇ

Bahriye Üçok'un anlattığı kadın hükümdarlar, ağırlıklı olarak Abbasi Halifeliği'nin zayıflamaya başladığı 13. Yüzyılın ortalarını kapsayan bir dönemde iktidardaydı. Yazar bunun iki sebebinin olduğunu ortaya koymuştur: Öncelikle, Abbasi Devleti'nin zayıflaması sonucu halifelik bünyesinde farklı devletler ortaya çıkmıştır. Ancak bu devletlerin başlıları yeni otoritelerini ancak hilafette siyasi gücün sahibi olan Halife'nin onayından sonra meşrulaştırabilirlerdi. Kadınların iktidarda faaliyet göstermesini desteklemeyen ve bunu İslam kanunlarına bağlayan hilafetin sona ermesinin ardından mevcut engel ortadan kalktı (Üçok, 1981). İkinci sebep olarak ise tarihçi yazar, 10. Yüzyıldan itibaren İslam dünyasına giren, devlet ve otoriteler kuran Türklerin kendi fikir, düşünce ve geleneklerini topluma kabulettire bildiklerini belirtmektedir. Dolayısıyla eski Arap halifeliğinin topraklarında kurulan devletlerin başında bulunan kadınlar çoğunlukla Türk veya Moğol hanedanlarının temsilcileriydi (Учок, 1982).

Böyle bir durum o toplumlarda kadına verilen değer ve saygıyla ilgilidir. 16. Yüzyılda yazılan Moğol kanununda şu madde yer almaktadır: "Bir kadın kocasından kendisine veya akrabalarına verilen bir cezanın affını isterse, genellikle karşı cinse saygıdan dolayı küçük cezalar affedilir. Büyük cezalar yarı yarıya azaltılır" (Üçok, 1981).

Böylece toplumsal yapı ve idari rejimlerin değişmesinden sonra dünyanın bir ucundan diğer ucuna farklı ülke ve toplumlarda yaşayan Müslüman kadınlar, siyaset sahnesinde her zaman düşüncelerini dile getirebilmişlerdir. Kadınlar giderek haklarını daha geniş ve kararlı bir şekilde savunabilmekte ve toplumlar da bu değişimi kabullenmektedirler.

KAYNAKLAR

- Bardakoğlu, A. (1996). "Had". İslam Ansiklopedisi, cilt 14 içinde (s. 547-551). İstanbul, TDV Yayınları.
- Bayur H.Y. (1987). Hindistan Tarihi. I cilt. İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526). 2. baskı. Ankara, TTK Basımevi.
- Bazmee Ansarı, A.S. (2000). "İltutmuş". İslam Ansiklopedisi, cilt 22 içinde (s. 158-159) İstanbul, TDV Yayınları.
- Çelebi, M. (1993). "Corci Zeydan". İslam Ansiklopedisi, cilt 8 içinde (s. 69-71). İstanbul, TDV Yayınları.
- De Joinville, J. (2002). Bir Haçlının hatıraları. 1. bsk. (C. Kanat, Çev.). Ankara, Vadi yayınları. (orijinel eserin yayın tarihi 1309)
- Fazlullah, R. (2013). Camiu't-tevarih (İlhanlılar kısmı). (Prof.Dr. İsmail Aka, Prof.Dr. Mehmet Ergan, Dr. Ahmad Hesamipour Khelejeni, Farsçadan çev.), Ankara. TTK Yayınları. (orijinal eserin yayın tarihi 1653-1654).
- Gençtürk, C. (2017). Kirmanda Saltanat Süren Kadın bir Hükümdar: Savvetüddin Padişah Hatun //Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (3). 65-82; 70-71.
- İbn Tagriberdi, (1963). En-Nücum ez-Zahira fi Mısır ve el-Kahira, cilt 4. Kahire, Dar el-kutub. (orijinal eserin yazılma tarihi 1468)
- İspirli, S.A. (2018). Şair, Hattat, Müzehhib bir Sultan: Padişah Hatun / Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, sayı 7(3). 1679-1695.
- Karaman, H. (1996). "Fıkıh". İslam Ansiklopedisi, cilt 13 içinde (s.1-14). İstanbul, TDV Yayınları.
- Konukçu, E.(1991). "Aybeg Kutbüddin". İslam Ansiklopedisi, cilt 4 içinde (s. 231-232). İstanbul, TDV Yayınları.
- Kopruman, K.Y. (1991). "Bahriye". İslam Ansiklopedisi, cilt 4 içinde (s.512). İstanbul, TDV Yayınları.
- Kök, B. (2004). "El-Melikü's-Salih, Eyyub". İslam Ansiklopedisi, cilt 29 içinde (s. 80-82). Ankara, TDV Yayınları.
- Kurtuluş, R. (2003). "Lur-iKuçek". İslam Ansiklopedisi, cilt 27 içinde (s.226-227). Ankara, TDV Yayınları.
- Macit, E. (2019). Celayirli'ler'de Kadın ve Siyaset // USAD, Güz , 2019, 11. 11-36.
- Özaydın, A. (1992). "Barak Hacib". İslam Ansiklopedisi, cilt 5 içinde (s.62-63) İstanbul, TDV Yayınları.

- Serdar Bekar, M. (2004). "El-Melikü'l- Kamil, Muhammed". İslam Ansiklopedisi, cilt 29 içinde (s.68-70). Ankara, TDV Yayınları.
- Sertkaya, P. (2011). Türk Tarihinde Terkenler. T.C.Selcuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / Yüksek lisans tezi, Konya.
- Spuler, B. (2011). İran moğolları. Siyaset, İdare ve Kültür. İlhanlılar Devri, 1220-1350. (C. Köprülü, Çev.). 3. bsk. Ankara, TTK Basımevi.
- Sümer, F. (1988). "Abiş Hatun". İslam Ansiklopedisi, cilt1 içinde (s.310-311). İstanbul, TDV Yayınları.
- Sümer, F. (1999). Türk Devletleri tarihinde Şahıs adları -I. İstanbul, Türk dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şeşen, R. (1995). "Eyyubiler". İslam Ansiklopedisi, cilt 12 içinde (s.20-31). İstanbul, TDV Yayınları.
- Taşgıl, A. (2002). "Kutlukhanlılar". İslam Ansiklopedisi, cilt 26 içinde (s. 492-494). Ankara, TDV Yayınları.
- Tomar, C. (2010). "Şecerüddür". İslam Ansiklopedisi, cilt 38 içinde (s. 404-405) İstanbul, TDV Yayınları.
- Üçok, B. (1981). İslam devletlerinde türk naibeler ve kadın hükümdarlar. Ankara, DSI Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası.
- Yeniçeri, C. (2004). "Mezalim". İslam Ansiklopedisi, cilt 29 içinde (s. 515-518). Ankara, TDV Yayınları.
- Yiğit, İ. (2004). "Memlükler". İslam Ansiklopedisi, cilt 29 içinde (s.90-97). Ankara, TDV Yayınları.
- Yüçetürk, O. S. (1992). "Belkıs". İslam Ansiklopedisi, cilt 5 içinde (s.420-421). İstanbul, TDV Yayınları.
- Груссэ, Р. (2006). Империя степей. Атилла, Чингиз-хан, Тамерлан. (Х.Хамраев, Пер.). Алматы, Санат.
- Учок, Б. (1982). Женщины-правительницы в мусульманских государствах. (З.М.Бунятов, Пер.). Москва, Наука.